

Zambia, land van was en honing

Jan J. Speelziek en Ad Vermaas

In het februari-nummer van Bijen schreef ik (J.J.S.) een reisverhaal over Zuid-Afrika. Wat me daar ondermeer opviel was dat dat zo'n insectenarm land bleek te zijn. Uitgezonderd in de Kaapprovincie, had ik daar nauwelijks honingbijen gezien. Maar dat voor imkers teleurstellende beeld geldt lang niet voor alle landen in zuidelijk Afrika. Dat bleek uit gegevens over Zambia. Mijn bevindingen daaruit zijn aangevuld door Ad Vermaas, iemand die drie jaar in Zambia woonde en werkte, en daar zelf ook bijen hield.

Ideaal klimaat, goede dracht

Zambia is een groot land, met 21 keer Nederland nog iets groter dan Frankrijk en de Benelux samen. De ligging op een hoogvlakte 10 à 15 graden ten zuiden van de evenaar zorgt ervoor dat er voor de bijen een ideaal klimaat heerst: heel veel zon (ook in de regentijd duren de buien er niet al te lang) en temperaturen die een groot deel van het jaar tussen 20 en 30 °C liggen. Voeg daarbij de uitgestrekte bossen met prima drachtmogelijkheden, en het zal duidelijk zijn dat het Zambiaanse landschap de honingbij heel wat te bieden heeft.

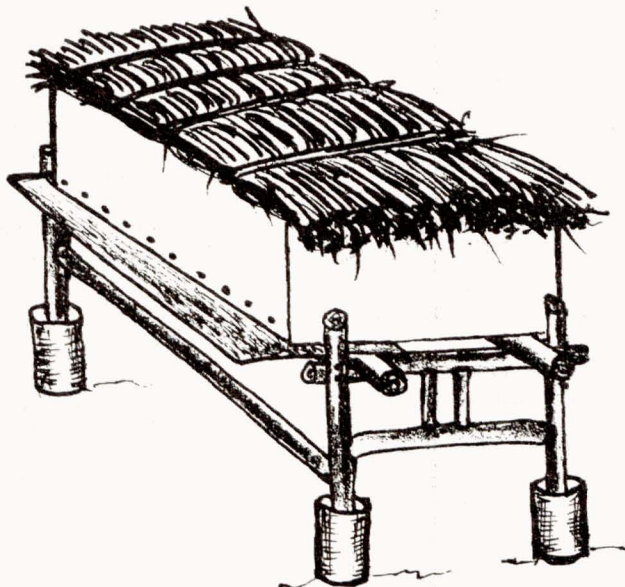
En inderdaad heeft de bijenteelt al eeuwenlang een plaats in de Zambiaanse plattelandssamenleving.

Voor een klein deel betreft dat nog het 'honingjagen'. Maar veel belangrijker is het houden van bijen in kasten of andere woningen. De bijenwoningen zijn gemaakt van materialen die lokaal voorhanden zijn. Soms is dat hout, maar vaak ook boomschors, riet of riet vermengd met klei. Ook wordt wel gebruik gemaakt van een uitgeholde, grote kalebas. Meestal wordt zo'n bijenwoning dan opgehangen tussen palen of in een boom. Dat ophangen vermindert de overlast van mieren en een boom zorgt tevens voor voldoende schaduw en zo voor een gelijkmatige temperatuur. De plaatselijke imkers blijken vaak uitstekend op de hoogte van de mogelijkheden die de natuur in die streek biedt en ook van de manier waarop de inheemse honingbij (*Apis Mellifera Adansoni*) zich daaraan heeft aangepast.

Toplattenkast

Een apart onderdeel van het Ministerie van Bosbouw stimuleert de bijenteelt. Zij bevorderen het overgaan naar de zogenaamde toplattenkast. Dat is een ca. 1 m lange kast waarin geen complete raampjes, maar alleen toplatten worden gegeven. Die toplatten zijn gedompeld in was of zijn voorzien van een klein strookje voorbouw.

Er passen zo'n 30 raampjes naast elkaar in een kast. Men wekt dus niet met stapelkasten, maar met een

'Tanzanian Top Bar Hive' op een modelstandplaats met extra bescherming tegen de zon. Let op de vele kleine vlieggaten en de blikjes met olie rond de poten tegen de mieren.

uitbreiding naar de zijkant. Dit omdat de Adansoni de gewoonte heeft om de honing naast het broednest op te slaan.

Er is een kasttype waarbij de zijwanden taps toelopen (het Keniaanse type) en één met loodrechte zijwanden (Tanzaniaanse type). De laatste is eenvoudiger te maken, maar de eerste heeft het voordeel dat de bijen de raat niet vastbouwen aan de zijwanden. In plaats van een vliegspleet zijn er vaak een aantal kleine vlieggaten. Dan is de woning voor de bijen gemakkelijker te verdedigen tegen indringers.

Kunstraat wordt niet gegeven. De bijen hebben een enorme bouwdrift en de was is een zeker zo profijtelijk artikel voor de imker als de honing.

Voorts is de bijenafstand verschillend van de onze.

Omdat de Adansoni een kleinere bij is, is de afstand in natuurlijke bouw niet 35-38 mm, maar 31-34 mm. Men zorgt er daarom voor dat de toplatten 32 mm breed zijn, zodat die direct tegen elkaar geschoven kunnen worden.

Naast de al genoemde verschillen tussen onze bijen en de honingbijen daar, zijn er nog een aantal opvallende zaken die een Nederlandse imker vreemd voorkomen. Het betreft onder andere het jaarverloop en het verschijnsel van absconding. En verder werkt een imker daar heel anders dan hier, omdat hij niet aan zwermverhinderend doet en te maken heeft met heel andere natuurlijke voorwaarden. Die verschillende aspecten zullen hieronder nader worden belicht.

Absconding

Adansoni-bijen zijn van nature migranten. Regelmatig komt het voor dat een heel volk de woning verlaat, om kilometers verderop helemaal opnieuw te beginnen. Absconding (letterlijke betekenis: stiltejes ervandoor gaan) is dus iets heel anders dan zwermen. Bij absconding verlaten alle volwassen bijen de kast, met achterlating van het eventueel nog aanwezige broed en de honing. Dit verhuisgedrag kan worden veroorzaakt door allerlei stressfactoren, zoals een uitblijvende dracht, watergebrek, bosbranden, een inval van mieren of van de honingdas (zie verder). Absconding is dus steeds een 'overlevingsgedrag'. Ook onzorgvuldigheid van de imker kan een oorzaak zijn. Bijvoorbeeld een te ruwe behandeling, of wanneer de bijenwoning onvoldoende beschaduwd is. Ook praktijken die bij ons heel gewoon zijn, zoals bijvoorbeeld het reizen, of het houden van bijen in stapelkasten (wordt wel toegepast in commerciële imkerijen), leiden tot meer absconding.

Jaarverloop

Door de ligging van Zambia op zo'n 10 à 15 graden

ten zuiden van de evenaar is er jaarlijks zowel een droge tijd (mei tot oktober; vrijwel de hele dag zon) alsook een regentijd (november tot april; regelmatig een bui, maar daartussendoor veel zon). In het 'koudste' deel van het jaar (mei tot juli) wordt het toch elke dag nog meer dan 20 °C. Zo op het oog zou er dus voor de bijen geen reden zijn voor een broedstop. Toch is er tweemaal per jaar een tijd dat de koningin niet legt: in november-december en in mei-juni. Bij nader inzien is dit een goede aanpassing aan de omstandigheden, niet zozeer aan het klimaat, maar wel aan de dracht. De twee belangrijkste nectarbronnen bloeien namelijk aan het eind van de droge tijd (half augustus tot oktober) en aan het einde van de regentijd (maart-april). Zie ook onder het kopje dracht. Enkele maanden voor zo'n nectardracht begint het volk het broednest op te bouwen. Dit maakt het volk rijp om te zwermen (vaak net voorafgaand aan de dracht). Zo'n zwerm kan dan tijdens die dracht nog voldoende voorraad opslaan om de schaarsteperiode daarna te overleven. Het achterblijvende volk (de zwermen zijn vrij klein; het merendeel van het volk blijft achter) vermindert z'n broedactiviteit tijdens de dracht en kan een flink surplus aan honing opslaan. Tijdens zo'n broedperiode is uiteraard stuifmeel nodig. Rond januari zorgt vooral de *Eucalyptus* daarvoor, in de droge tijd zijn het veelal bloeiende kruidachtige planten en lokaal ook citrusaanplant.

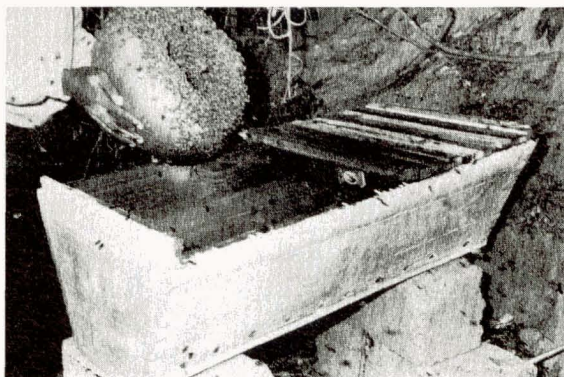
Zwermlokken

Men werkt nauwelijks in de volken en doet ook niet aan zwermverhinderend. In plaats daarvan worden zwermen gelokt in zogenaamde lokkastjes. Dat is de geëigende manier om aan nieuwe volken te komen. Men gebruikt vrij kleine kastjes met daarin toplatten, ingesmeerd met wat was en eventueel propolis. Tijdens de zwermperiode (februari-maart en augustus) worden die geplaatst op plekken die aantrekkelijk blijken voor zwermen, zoals een open plek in het bos, een stapel verkoold hout, of een termietenheuvel. Sommige bleken een uitstekend 'gevoel' te hebben voor een goede plaats van zo'n lokkastje. Of dat louter berustte op ervaring, of dat er ook nog een fijnzinniger voelen meespeelde, heb ik (A.V.) niet kunnen achterhalen.

Wanneer er een zwerm in het lokkastje zat, wachtte men totdat zich daarin een broednest had gevormd, voordat het geheel in een grotere kast werd gedaan.

Agressief?

Afrikaanse bijen hebben een slechte naam wat betreft hun steeklust. In de praktijk blijkt dat allemaal nogal

Een zwerm wordt uit de kalebas in een toplattenkast gedaan. Let op de vele kleine vlieggen van de kast.

mee te vallen. En ook hebben de imkers hun werkwijze erop afgestemd. Ten eerste wordt het werken in de volken vrijwel beperkt tot het honingooigen. En omdat die honing aan de zijkant van het broednest zit, behoeft men daarvoor niet de hele kast door te kijken.

Verder kiest men de tijd rond zonsopkomst, omdat de bijen dan het rustigst zijn. Zelf (A.V.) heb ik als bescherming nooit meer gebruikt dan alleen een kap. En ik kende zelfs mensen die geen enkele beschermende kleding hadden. Die werkten dan bij voorkeur zonder kleren(!) om te vermijden dat bijen tussen de kleding kropen.

Rook wordt wel algemeen gebruikt. Men maakt daarbij creatief gebruik van wat er voorhanden is: bladeren rond een kern van smeulende twijgen, of een bepaald soort bladeren boven smeulende houtskool.

Dracht, honing en was

Bij de dracht in Zambia nemen de cultuurgewassen (o.a. zonnebloem en citrus) slechts een ondergeschikte plaats in. Veel belangrijker zijn de uitgestrekte bossen. Vooral delen van de noordwest-provincie zijn een bijenparadijs met als de twee belangrijkste nectarbronnen de verschillende soorten van de *Brachystegia* en die van de *Julbernardia*. De eerste bloeit aan het einde van de droge tijd (half augustus tot half oktober), de ander aan het einde van de regentijd (april).

Een zwerm die kort voor zo'n hoofddracht is afgekomen, heeft van de eerste dracht alle honing voor zichzelf nodig. Bij de tweede dracht is zo'n volk dan zoveel sterker geworden dat dit wel een honingooigen kan opleveren. Men moet dan denken aan hoeveelheden van 20 à 30 kg.

De honing wordt gewonnen door de raten te persen. Een deel wordt verkocht, een ander deel gebruikt om

er een gegiste honingdrank van te maken.

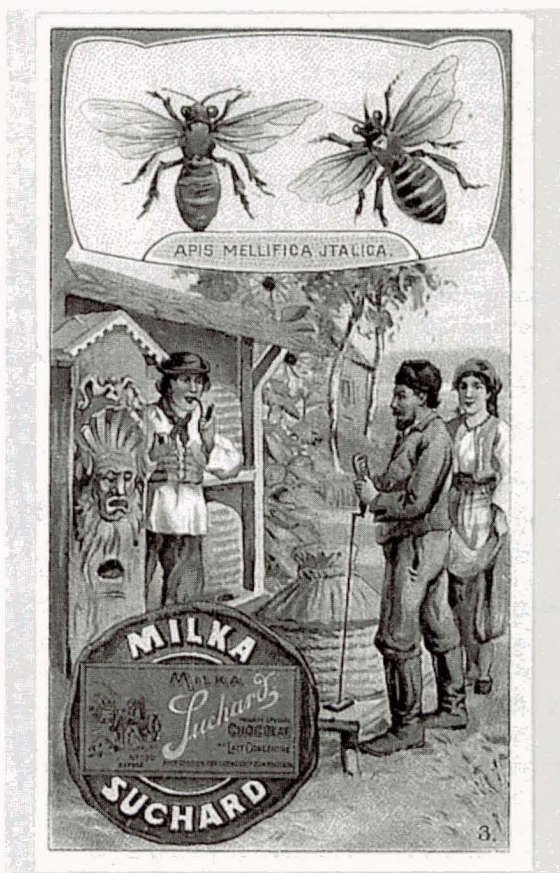
De was wordt gezuiverd en vindt uiteindelijk zijn weg naar het buitenland. Voor de bijenhouder levert die was zeker zoveel op als de honing.

Belagers

In Zambia heeft de imker te maken met andere belagers dan waarmee wij vertrouwd zijn. Behalve de mieren gaat het ook om de honingdas. Deze dieren eten niet alleen van de honing en het broed, maar verstoren ook het volk zodanig dat absconding vaak het gevolg is.

De imker moet bij het plaatsen van z'n kasten dus niet alleen rekening houden met voldoende schaduw en water, maar ook iets preventiefs doen tegen deze indringers. Het ophangen van kasten hoog in bomen en het insmeren van de draden met vet zijn zulke maatregelen, maar afdoende is het lang niet altijd. Vooral de honingdas is heel slim en moeilijk tegen te houden.

Maar ook wat dat betreft heb ik (A.V.) veel kunnen leren van de inventiviteit van de Zambiaanse imkers.

Reclameprentje met Italiaanse bijen, uit een serie litho's met honingbijenrassen. Begin 20ste eeuw.